

SZÁLLÁSI ÁRPÁD: ORVOSI KÖNYVEK 1848–49-BŐL¹

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet és a Semmelweis Orvostörténeti
Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársai, Gazda István vezetésével
Közreműködött: Kapronczay Károly**

A politikai eseményektől függetlenül – tehetjük hozzá mindjárt, bár a magyar hadtörténelemben először vált stratégiai fontosságúvá a papírgyártás. A megjelent „Kisnyomtatványok tükrében” szinte vissza lehet pergetni a forradalmi hangulatú napokat, amelyek szabadságigényünket örökre meghatározták. Schoepf Ágost tanár már március 20-án beadványt készített ’Magyarország orvosaihoz s sebészeihez a reform ügyében’, majd az ‘Orvosi Tár’ 1848-as évfolyama lett az egészségügyi irányítás legfőbb fóruma. Ugyanakkor a papírmalmok „civil célokra” is biztosítottak ma sem gyűrődő, csontszínű lapokat. Nézzük például a harci cselekményeket nem befolyásoló bábakönyvet, Lászlavik Imre gyöngyösi származású orvosdoktornak a szülészeti kórodában tartott előadások alapján szerkesztett 210 oldalas útmutatóját, hogy a szakirodalom az emberutánpótlás alapszintjén se hiányozzék. Szinnyei tévesen jelöli, mintha a szerző Rhédey Antal orvosdoktornak ajánlotta volna, mert a címzett ez esetben is minden nemes ügy pártfogója: Stáhl Ignác országos főorvos.

Lászlavik kis könyve több szempontból tanulságos. Egyrészt milyen szellemben képezték nálunk a szülésznőket, amikor Semmelweis először mutatott rá Bécsben a gyermekágyi láz halálozásának szembeötlő statisztikai különbségeire. A szöveg olvastán megállapítható, hogy igen korszerűen. Így a vizsgálathoz bőséges meleg víz, szappan, körömmolló, tiszta törülköző és olaj szükséges, hogy a tapintó ujjakat kellőképp megtisztíthassák. Előtte spontán hólyagürítést, illetve a külső szülőrészek lemosását el kellett végezni. A baba-táska nélkülözhetetlen kelléke volt a katéter. Másrészt: inkább az oldalfekvésben való szülést szorgalmazták. A mai felfogás szerint ez a hanyatt-helyzetnél sokkal kedvezőbb. Korszerű a gondozói szemlélet hangsúlyozása. A baba a leendő anyát lehetőleg az egész terhesség alatt kísérje figyelemmel. Ismerje alaposan a normális és kóros állapot közötti különbségeket, rendellenesség esetén kötelessége azt orvosnak jelenteni. Alapelveiben megtalálható itt a később oly híressé, valamint Európa-szerte mintául szolgáló Tauffer-féle szülészeti rendtartás kezdeti megfogalmazása. Érdekes (szó szerint) az embriológiai része, valamint a terminológiája. A tüsző és petesejt helyett „tojásfészek”, illetve „tojás” olvasható. A méhanyában (és nem anyaméhben) megfogant pete pedig „embertojás”, amely a negyedik hetében galamb-, nyolcadikban lúdtojás nagyságú. Három részből: külső „hulékony”, középső véredényes és belső „vízi” hártýából áll. Így nevezték akkor a csíralemezeket. Magzatról

¹ Forrás: Szállási Árpád: Orvosi könyvek az 1848/49-es szabadságharc idejéből. = Orvosi Hetilap, 1999. pp. 893–895.

A szerző által felhasznált irodalom:

1848–1849 a kisnyomtatványok tükrében. Szabó Ervin Könyvtár. Bp., 1948.

Fleischer József: Szülészet. Kézi könyvül bábák számára. Pest, 1857. Müller Gyula.

Horváth Bálint: A ’füredi-savanyúvíz ’s Balaton’ környéke... Magyar-Óvár, 1848. Chéh Sándor.

Hyrtil József: Az emberboncztan tankönyve tekintettel az élettani indoklásra s a gyakorlati alkalmazásra. Magyarítá Dr.

Foltényi János pesti gyakorló orvos Dr. Rhédey Antal élettani segéd segélyével. Buda, 1849. M. Kir. Egy. Nyomda.

Lászlavik Imre: Bábaság... Pest, 1848. Beimel.

Pólya József: Az ember nemi tekintetben... 1. füz. Pest, 1848. Landerer és Heckenast.

Wagenfeld: Általános baromorvoslási könyv... fordítá Mihálka Antal. Pest, 1848. Emich Gusztáv.

a negyedik hónaptól beszéltek. A szülés lehetett „éretlen” (ez esetben vetélés), „érettelőtti, érett és elkészt”. A túlhordottat „lezsák gyermeknek” nevezték. Soha nem hallottam, vagy olvastam ezt a népi kifejezést. A természetes, a dajka, valamint a mesterséges táplálás közül főleg az elsőt részesítették előnyben. Megfelelő dajkát csak orvos választhatott. A mesterséges táplálás elsősorban felforralt vízzel hígított, frissen szoptató tehén tejével történt. A szopógomb (mai szóval cumi) használatáról az anyákat igyekeztek lebeszélni. Igen szakszerű a méhenkívüli terhességek: a tubalis és abdominalis formák, szülésnél a méhruptura, az atónia, valamint az előesett méhlepény tüneteinek leírása. Orvost hívni mindig kötelező volt, de pl. harántfekvésnél a fejre fordítást a bábának szintén el kellett tudni végezni. Az újszülött élesztése esetén alkalmazták a szájból szájba légzést, befogott orral, nyilván tapasztalati alapon. A szemhéjlobnál vízbe csöppentett híg ólomcetes lemosást használtak. Hosszan lehetne még sorolni a meglepően korszerű kiadványból, nem szólva a szülésznő megfelelő egészségi állapotának, ügyes kezeknek, hosszú ujjaknak, valamint feddhetetlen erkölcsi hírének megköveteléséről. Ez a munka (nem tartunk a túlzástól) Kossuth cikkei, valamint Petőfi versei mellett is megállja a helyét. Jelentős mértékben járult hozzá egy egészségesebb nemzedék születéséhez.

Lászlavik Imre nem volt a szabadságharc meghatározó orvosegyénisége, Pólya József viszont igen. Monográfiája: 'Az ember nemi tekintetben' 1847 decemberében készült el, a népi hímzésmintákkal díszített címlapon a szerző már „a pesti magyar polgári őrhad főorvosa”-ként van feltüntetve. Vagyis március híres idusa után hagyhatta el Landerer és Heckenast nyomdáját. Egyedi (unicus) darab, amely 63 oldalon ismerteti a férfi nemzőszerv anatómiáját és élettani funkcióját. A következő esztendőben megjelent Hyrtl-féle bonctan ezt mindössze 10 oldalon tárgyalta.

Pólya kékfedelű könyvéből a szigorúan szakmai rész mellett a Bugát Pállal való nyelvújítási rivalizálás is kiolvasható. Pólyánál pl. a mellékhely az „herekeszi”, nem titkoltan Dunakeszi, Budakeszi mintájára. Keszi szerintük valami melletti rész. Tudtunkkal az személynév, a honfoglalás idejéből. A Bugáté népibb és kifejezőbb: „töktoldalék”. Vulgárisabb viszont a sperma, mert Pólya könyve szerint az „gecze”, míg Bugátnál ondó. A funiculus spermaticus az előbbinél „geczekötelecz”, az utóbbinál „ondóvezér”.

Annak idején, amikor szövegüket Antall József főigazgatónak megmutattam, annyit mondott elismerőleg: „hiába, ők még tudtak magyarul!” Pólyánál minden fejezet epigrammával kezdődik:

„Ingyenes geczehoza csökek vagy vezetékecek
Tubuli seu Ductuli seminiiferi recti
haller edényes reczéje
Rete vasculorum Halleri.”

Könyvéből megtudható, hogy a spermatozoont nem Leeuwenhoek, hanem egy Ham nevű leydeni tanítványa látta meg először a lencse alatt. Pólya plasztikus népi nyelvre olvastán többen bizonyára inkább a klasszikus terminus technicusokat választották, mégis legalább annyira merészen újszerű, mint mondjuk 'A helység kalapácsa' az irodalomban.

Nem orvos róttá papírra, mégsem hagyhatjuk említetlen Horváth Bálintnak a füredi savanyúvíz gyógyerejéről készült munkáját, amely Magyaróvárott jelent meg azon időtájt, amikor a magyar csapatok a Lajtán átkelve Bécs felé meneteltek.

Emich Gusztáv nyomdája 1848-ban adta ki a porosz Wagenfeld „Általános baromorvoslási könyvének” Mihálka Antal-féle fordítását. Gyakorlati haszna felbecsülhetetlen lehetett ott, ahol lovak nélkül lehetetlen volt hadat viselni.

Mint az közzismert, a Kossuth-kormány 1849 januárjában Debrecenbe kényszerült átköltöztetni székhelyét. A fegyverek között az orvosi könyvkiadás akkor sem szünetelt a fővárosban. Foltényi János pesti gyakorló orvos, valamint Rhédey Antal „élettani segéd” alkotta a magyarító kettőst, akik J. Budge Greifswald-i professzor physiológiáját, illetve Hyrtl József bonctanát nyelvünkön 1849-ben megjelentették. A burgerlandi születésű híres bécsi tanár anatómiája ábrák nélkül is ezer oldal. A szerző legnagyobb sajnálatára az eredeti német nyelvű kiadványban sincsenek

illusztrációk. Mivel minden magára valamit adó német, francia vagy angol nyelvű bonctan már elképzelhetetlen volt képi mellékletek nélkül. Nagyon érdekes az anatómia és gyógytan viszonyának elemzése. Itt igazán morfológus, mert úgymond:

„a bonctan önmagában is megáll, de gyógytan nincs bonctani ismeretek nélkül”.

Az egész ezer oldal mégis gyakorlati alkalmazásra készült. Történeti eszmefuttatása sem jelentéktelen. Vesalius előtti és utáni korszakra osztotta. Phytagoras tanítványának, a croton-i Alkmaion-nak tulajdonítja az első anatómiai munkát. Hippokratész anatómiai ismeretei írásban nem maradtak fenn, Galenosz pedig közismerten disznókat boncolt. Vesalius illusztrátora szerinte is a Tiziano-tanítvány Jan Calcar volt. Érdekes állítás viszont, mintha Jennert a kortársai „üldözték” volna. Tény, hogy az anatómia-történet addigi minden jelentősebb alakját a műveikkel együtt felsorolja. A kórbonctanét szintén, Bichat zsenijével bezárólag.

Az aprónyomtatványok ekkor már főleg a kolera-, a szifilisz-, valamint a tífusz veszélyére hívták fel a közfigyelmet.

Az orvosi könyvek listája távolról sem teljes, de a felsoroltak meggyőzően bizonyíthatják, hogy a minden erőt mozgósító szabadságharc másfél esztendeje alatt nem szünetelt Magyarországon a „civil jellegű” medicinális kötetek megjelentetése.

Ez is 1848/49 egyik csodája, amely másfélszázad múltán sem veszít fényéből. Egy harcok közepette kiadott babakönyvnél mi bizonyíthatná jobban az élniakarást! Világos után a sötétségben megmaradtak a források, közvetve és közvetlen segítették az újjászületést.

Jelképes jelentőségű, hogy a következő babakönyv az ‘Orvosi Hetilap’ megindításának évében jelent meg. A Fleischer Józsefé, amely már kihangsúlyozottan Semmelweis szellemében született.